

ОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ЩАСТЯ В МІНІАТЮРАХ БОГДАНА ЛЕПКОГО «ЦВІТ ЩАСТЯ» ТА «ЩАСТЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (34) 2015

УДК 821.161.2 – 3.09 (049.3). “Б.Лепкий”

Кордонець О.А. Осмилення концепту щастя в мініатюрах Богдана Лепкого «Цвіт щастя» та «Щастя» Лесі Українки; 10 стор.; бібліографічних джерел – 11; мова – українська.

Анотація. У статті зроблено спробу простежити своєрідність осмилення концепту щастя в мініатюрах Б.Лепкого «Цвіт щастя» та «Щастя» Лесі Українки, виявити типологічно подібні риси у творах двох митців.

Ключові слова: щастя, мала проза, мініатюра, філософська проблематика, модернізм, Б. Лепкий, Леся Українка.

Епоха кінця XIX – початку XX ст. принесла значні зміни як у суспільне, так і мистецьке життя Європи. Кінець XIX століття засвідчив поступове назрівання кризи позитивістичного світогляду, що панував на той час у Західній Європі. Поступово піддавалися сумніву та ніби розмивалися, здавалося б, цілком зрозумілі та кришталеві чисті принципи класичної філософії і перш за все тому, що вони, попри їх привабливість, не дуже узгоджувались із життям, яке виявилось багатограннішим та складнішим за певні постулати. Воно засвідчувало себе швидше відносним, ніж абсолютним, скоріше неоднозначним, ніж однобічним.

Якщо представники класичної філософії XIX ст. стверджували, що розум є вищою і найціннішою частиною людської психіки, то у їхніх наступників на перший план виходять інші – ірраціональні та підсвідомі чинники, які масштабами й силою дії перевершують розум. Засновниками неklasичної філософії вважаються А. Шопенгауер, С. К'єркегор, Ф. Ніцше.

Ознаки неklasичної філософії проявилися у різноманітних сферах життя. У науці вже у 60-х роках XIX століття австрійський фізик Е. Мах вперше сформулював принцип відносності, стверджуючи, що в світі не існує привілейованих систем відліку; після цього з'явився релятивізм А. Ейнштейна. Під впливом наукових відкриттів та нових філософських теорій, під впливом складного і часто суперечливого життя людина поступово розчаровується у раніше незаперечних цінностях, скепсис починає панувати у всіх сферах життя, результати процесу пізнання трактуються як суб'єктивні та відносні.

Найбільш помітними зміни світоглядних принципів стали у мистецтві, зокрема в живописі та літературі. Наступає криза реалізму, який засвідчив свою неспроможність зрозуміти і проникнути в складні, неоднозначні явища нової дійсності. Для живопису характерна поява спочатку імпресіонізму (офіційний відлік свого існування веде від 1874 року, коли в Парижі відбулася виставка з експону-

ванням картини Клода Моне «Враження. Сонце сходить»), а потім – абстракціонізму, супрематизму та інших стильових течій. Подібні тенденції спостерігались у музиці. У західноєвропейській літературі з'являються декаданс, символізм, імпресіонізм, неоромантизм, інші напрями, які отримали узагальнену назву «модернізм».

В українському письменстві процеси оновлення мистецько-філософської парадигми виявилися дещо пізніше, на самому зламі двох епох – XIX і XX століть. Зміна естетичних орієнтирів відбувалася як під впливом нових західноєвропейських ідей, так і завдяки іманентним відроджувальним національним процесам. Модернізм підніс українську літературу на якісно новий рівень.

Не можна не погодитися з думкою Я. Поліщука про те, що «... хоч як би скромно ми не оцінювали українського інваріанту модернізму, вказуючи на «недокрівність» (М. Неврлий) чи риторичність (С. Павличко), слід визнати за ним ту величезну заслугу, що її можна було б кваліфікувати як естетичну революцію. Це утвердження символізму художнього мислення, символічної образності, індивідуально-неповторної візії світу як надзавдання мистецтва. Ішлося про радикальне оновлення моделі національної культури в цілому, починаючи від її підвалин» [7, с. 17]. Генеруючу роль у літературі українського модернізму відіграла національна ідея, тому утвердження нового найчастіше відбувалося не з повним запереченням і відкиданням старого, а через його органічне засвоєння.

Зміни торкнулися всіх трьох родів літератури. Та чи не найактивніше оновлення помітне у прозі, зокрема малій. Митці «молодої генерації» (В. Стефаник, М. Коцюбинський, М. Яцків, О. Кобилянська, В. Винниченко та ін.) шукають нових шляхів розвитку красного письменства, нових тем і художніх засобів, звертаються до нової проблематики, нових жанрових форм, утверджують нові типи героїв. Головне для них – дослідити психічну організацію людини, охо-

пити внутрішні обшири особистості, мотиви її поведінки, її почуття й неусвідомлювані пориви, простежити діалектику свідомого та підсвідомого. У прозові жанри активно проникає ліризм та імпресіонізм, зростає роль фрагментарної прози, виникають нові жанри на межі літературних родів. Посилюється суб'єктивність викладу, сюжет стає внутрішнім, більш психологізованим, сповненим філософської глибини. Кінець XIX – початок XX століття характеризується синтезом мистецтв, література все частіше взаємодіє з музикою та живописом.

Значна роль в оновленні української малої прози належить і таким митцям, як Б. Лепкий та Леся Українка. Народжені по різні боки кордону обидва письменники чутливо реагували на нові віяння в мистецтві, тож уже у своїх ранніх творах, написаних на зламі століть, засвідчили тенденцію до розширення проблематики, зокрема зверталися до філософських тем. Яскравим прикладом цього є мініатюри «Щастя» Лесі Українки та «Цвіт щастя» Б.Лепкого.

На сьогодні маємо численні здобутки як у вивченні новелістики Б. Лепкого (праці М. Ільницького, Ф. Погребенника, М.Ткачука, Н. Буркалець, М. Зушмана та ін.), так і прози Лесі Українки (Т. Третяченко, В. Агєєва, М. Крупка, С. Кирилюк та ін.). Однак порівняльних досліджень, за винятком окремих зауваг та статті М. Зушмана «Мала проза Богдана Лепкого та Лесі Українки: спроба порівняльно-типологічного прочитання», наразі нема. Тож вважаємо обрану нами тему перспективною, такою, що дасть можливість простежити типологічні збіги та повніше розкрити своєрідність розвитку раннього українського модернізму.

Б. Лепкого вже традиційно називають представником українського модернізму, в новелістиці якого яскраво простежується поетика психологічного ліричного імпресіонізму. М. Ткачук відзначає імпресіонізм як характерну ознаку стилю Б. Лепкого [8, с. 45]. Імпресіоністична стилістика письменника, за спостереженням ученого, поєднується з елементами символізму та національною традицією, утворюючи своєрідний стильовий синкретизм, що проявився як у поезії, так і в прозі Б. Лепкого.

У випадку Лесі Українки переважна частина науковців обирали предметом своїх студій поетичний та драматичний доробки письменниці, оскільки саме вони, за словами М. Крупки, вважаються найвагомішою частиною творчості авторки [5, с. 245-246]. Проте проза займає вагоме місце у творчій спадщині митця. Тому цілком погоджуємося із думкою С. Кирилюк, яка вважає, що «без ґрунтовного дослідження прози Лесі Українки не можемо вибудувати цілісну концепцію творчості письменниці, чие ім'я стало знаковим для української культури XX століття» [4, с. 124].

Як і Б. Лепкий, Леся Українка вступила в літературу наприкінці XIX – на початку XX ст., в пору рішучої ломки віджилих художніх традицій, становлення й розвитку якісно нової прози. Хоча окремі прозові твори Лесі Українки написані в руслі традицій соціально-побутової прози «для народу» 70-80-х років XIX століття (наприклад, «Така її доля», «Одинак»), але значна частина новелістики письменниці виявляє тенденції до модернізації української прози, у ній чітко простежуються нові мистецькі віяння та поглиблений психологізм у зображенні людських, зокрема жіночих, характерів. На думку Т. Третяченко, цінність прози Лесі Українки полягає «в умінні письменниці відчутти, побачити й художньо відтворити нового героя, нову тематику, нові форми психологічного аналізу, модернізувати манеру викладу» [9, с.287].

Спробою власної інтерпретації складного філософського феномену – щастя – є мініатюра «Цвіт щастя». Б. Лепкий, як і кожний митець, прагне осмислити саму суть цього явища, використовуючи для цього оригінальні символічні образи. Головний герой твору – хлопчик, який хоче зрозуміти, що ж таке щастя. Мати розказує дитині, що це – такий «гарний цвіт», який росте далеко за водою. Символічні образи цвіту й води стають наскрізними в мініатюрі, набувають багатоаспектних глибинних асоціацій. Так, цвіт щастя інтертекстуально перегукується з народними переказами про цвіт папороті. Автор наче вибудовує своєрідний асоціативний ряд, підштовхуючи читача до певного висновку: як не ймовірно важко, практично неможливо знайти цвіт папороті, так само важко досягти в житті справжнього щастя, гармонії.

Бажання хлопчика нарвати цвіту щастя виливаються у фантастичні марення. Б. Лепкий не випадково обирає героєм дитину. Адже діти більше за дорослих схильні вірити у свої фантазії. На думку З. Фройда, і діти, і дорослі люблять фантазувати. Якщо перші не завжди відділяють уявний світ від реального, то у дорослому віці людина через різні культурні й суспільні обмеження все рідше звертається до фантазій, гри (гра може бути й грою уяви), а отже, все менше відчуває себе щасливою [11, с. 110-111].

Вночі хлопчик вирушає в подорож за цвітом щастя. Автор тільки окремими штрихами натякає, що це подорож уявна: «*Всі в хаті спали. Навіть стара, велика, чорна кітка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печєю, як зрудка чорної землі*» [6, с. 134]. Незвичайність всього, що відбувається, нехарактерна поведінка тварини – все це свідчить, що дитина бачить сон, який не відрізняє від реальності.

Все навколишнє передається крізь призму бачення хлопчика (використання прийому «кута зору»), пейзажі набувають імпресіоністичного забарвлення. Митець прагне передати, зафіксу-

вати мить такою, як її бачить маленький герой: *«Ранок був недалеко. На виднокрузі появилася вузенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак усе більший і ясніший. Зорі блідли, блідло також і небо»* [6, с. 133-134].

Автор відтворює слухові і зорові враження хлопчика, враховуючи особливості дитячої психології. Дитина сприймає світ безпосередніше, вона набагато ближча до первісної природи (яку наші предки сприймали одухотвореною), ніж соціально заангажована доросла людина, тому все навколо в уяві хлопчика постає живим. Зокрема, персоніфікованим є образ води, який у творі стає архетипним. Вода – один із основних міфологічних образів, на думку представників давньогрецької натурфілософії, належить до чотирьох основних першоелементів всесвіту, тобто вода здавна уявлялася як сила, що дає життя. У той же час, із первісних часів вода – це межа, перехід зі світу живих у світ потойбічний. У давньогрецькій міфології перевізник Харон перевозив душі померлих до підземного царства саме через воду – річку Стікс [1, с. 262].

Хлопчик чує голос води, яка кличе його: *«Ходи, я занесу тебе на другий бік, там, де цвіте розкішна квітка щастя»* [6, с. 134]. Дитина кидається у воду, але хвиля відносить її від берега, *«раз у раз б'є, відбивається й далі несе і заносить малого хлопчину. Вже він по груди пірнув глибоко у воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосся сплило»* [6, с. 134].

У наступному епізоді події отримують реалістичне пояснення: біля ліжка хворої дитини сидить лікар, який говорить: *«Коли сильна природа, так при Божій помочі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям»* [6, с. 134]. Отже, образ води в мініатюрі – своєрідна межа між життям і смертю, яку майже перетнув головний герой (подібне трактування образу води зустрічаємо і в ранній новелі Б. Лепкого «Настя», однак у мініатюрі «Цвіт щастя» цей образ знаходить більш досконале художнє втілення, що свідчить про творчу еволюцію митця). Щастя у цьому світі не існує, це лише фантазія, а прагнення до щастя проникає у свідомість людини через колективне несвідоме. Тому прагнення до гармонії залишається з героєм протягом усього життя: *«Він знає, що... за водою не росте жодна квітка щастя... А все ж таки кидається у воду і йде за нею. Та чи дістане її? Хто знає?»* [6, с. 135].

Увагу до нових тем і спроби писати «поновому» в середині 90-х років XIX ст. спостерігаємо і в Лесі Українки. Свідченням цього є, зокрема, «Блакитна троянда» (1896), яку дослідники називають першою психологічною драмою в українській літературі, а також кілька оповідань («Місто смутку», «Щастя» та інші). Драма «Блакитна троянда» засвідчила «входження письменниці у модерний світ – насамперед світ

символу – й досить вільне в ньому «самопочування». Зображуючи картини з життя шляхетного середовища, Леся Українка розмикала рамки традиції й засвідчувала свій відхід від сповідуваної українським літературним українолюбством ідеї зображення в літературі лише «народу», поступово переорієнтовуючи читача й на інтелігенцію» [3, с.201]. Відповідно письменницю все більше цікавлять складні проблеми психологічного, філософського характеру (божевілля, страждання, призначення у житті, кохання, щастя).

У мініатюрі «Щастя», яка фактично залишилася поза увагою літературознавців, Леся Українка порушує ту саму проблему, що й Б. Лепкий: чи можливо досягти щастя у житті або це тільки примара? Авторка дає своєму твору жанровий підзаголовок «легенда» і таким чином відсилає читача у далекі, казкові часи, коли людство жило безтурботним і ситим життям. Умовно твір Лесі Українки можна вважати своєрідною передісторією мініатюри Б.Лепкого, яка наче дає відповідь на те, чому ж хлопчиків так і не вдалося здобути «цвіту щастя».

Обидва твори мають притчевий характер, а відтак і ознаки позачасовості та алегоричної умовності. З перших рядків оповідання Лесі Українки постає картина «біблійного раю»: *«Новостворений світ сяв чудовою красою, скрізь була гармонія, ясне, повне життя. Цвіла Божя мрія, розкішна й лагідна. Людське життя пліло тихими хвилями і злилося з тією мрією в одне осяйне, спокійне море. Великий спокій був на землі, й люди жили в спокою. Так було довго»* [10, с.133].

Відповідно до дихотомічного принципу побудови світу – верхів і низів, світла і темряви, добра і зла – у творі письменниці Божому творінню протистоїть злий дух, який у підземній країні не може заспокоїтися, бачачи безтурботне життя людства: *«Душа моя рветься, нема мені спокою! А там, на землі, панує ясний спокій, мрія ворога мого цвіте і витає – і ніщо не бентежить її. Чи маю я носити сам мою тугу огненну, чи маю ховати мій смуток темний? Ні, я кину тугу в серце наймиліших дітей ворога мого, я розкину над ними смуток чорним покривом, і потьмариться мрія ворога мого»* [10, с.133].

Письменниця використовує казковий принцип трикратного повтору – трьох випробувань. Спочатку злий дух надсилає на людей голод, потім «заразу» (смерть), але з плином часу ці трагедії забувалися, *«ярий морг зеленів, нащадки спокійно ходили по горах-полонинах, весело грали в сопілки, скликали незліченні орди. Табори білили наметами, скрізь було життя. Ніхто не згадував про лиху заразу. Божя мрія цвіла, як і перше, і на землі був спокій»* [10, с.134]. Тоді злий дух «створив думкою своєю дивну постать. Вона була блискачка, як ран-

ня зоря, і міняла свій вид щохвилини, як вогонь. Злий дух дав їй життя і назвав її: щастя» [10, с.134].

Бачимо цілком оригінальну інтерпретацію Лесею Українкою поняття щастя як творіння зла, що має на меті позбавити людство спокійного, безтурботного життя. З того часу на землі не стало спокою, а злий дух втішався своєю працею. «Всі прагнули щастя, а ніхто не знав його, всі хотіли бачити його, мати його на хвилинку і вмерти потім, бо воно стало їм миле над життя. І кожний бачив його, хоч у сні, хоч на малу хвилинку. На одного воно глянуло коханими очима, іншому заблищало золотом, іншому засіяло світлом слави. Всіх зчарувало воно навіть, і чари його були отрута» [10, с. 134]. Ці рядки перегадуються з рядками мініатюри «Цвіт щастя», де образ щастя приходить до хлопчика теж у сні і позбавляє його спокою на все подальше життя.

М. Кармазіна, спробувавши розтлумачити легенду Лесі Українки, відзначає, що у цьому творі письменниця показала «дух неситості», а також те, що «прагнення мати щастя насправді не відкриває шляхів до нього, а веде у безвихідь. Гонитва за химерою, витвореною уявою, обертається на драму» [3, с. 211]. За спостереженням дослідниці, в мініатюрі вбачається перегук з кордоцентричною філософією Г. Сковороди, адже український філософ «намагався віднайти джерело всіх нещасть, як і блаженства, у «серці» людини. ...Лесея Українка також так чи інакше обґрунтовувала цю ідею. В оповіданні «Щастя» нещаслива доля спіткала людей тоді, коли ідея щастя «серце вразила», коли від неї «серце почало горіти» [3, с.212].

Таким чином, у мініатюрах кінця XIX – початку XX століть, зокрема й у творі «Цвіт щастя», Б.Лепкий розширює межі філософської проблематики, розкриває таємниці людської душі, взаємозв'язку людини й природи, ставить питання про можливість/неможливість здобуття щастя у людському житті. Б. Лепкий не дає відповіді, він ненав'язливо пропонує кожному читачеві самому вирішити цю вічну дилему. Схожими питаннями переймається й Леся Українка, яка у легенді «Щастя» ніби попереджає нас: цінність становить саме життя, а не химерна гонитва за мрією, яка здатна перетворитися у постійний неспокій, біль та страждання.

У фрагменті «Цвіт щастя» Б. Лепкого виразніше виявляється струмінь модернізму (символічні образи з глибоким смисловим підтекстом, переплетення реальності й фантастичного, недовомовленість, широке поле інтерпретацій), тут не відчувається туги за чимось назавжди втраченим, але сумовитий ліричний серпанок надає творові неповторної настроєвості. Фрагмент Лесі Українки дещо ближчий до реалістичної поетики, хоча теж має виразний алегоричний підтекст, що засвідчує вже підзаголовок «легенда». Однак на проблемно-тематичному рівні між творами обох письменників спостерігаються значні типологічні перегуки і подібне розуміння концепту щастя.

Отже, мініатюри «Цвіт щастя» Б. Лепкого та «Щастя» Лесі Українки засвідчують розширення та ускладнення проблематики української малої прози кінця XIX ст., її розвиток у рідчій європейській модерній літературі, збагачення стильової палітри та поетики.

Література

1. Гловацька К. І. Міфи Давньої Греції / Катерина Гловацька / [наук. керівник вид. та авт. передмови А. О. Білецький]. – Вид. 4-те, доп. – К. : Веселка, 1991. – 364 с. ; [іл].
2. Зушман М. Мала проза Богдана Лепкого та Лесі Українки: спроба порівняльно-типологічного прочитання / Михайло Зушман // Українка і сучасність : Зб. наукових праць. – Луцьк, 2005. – С.203-210.
3. Кармазіна М. Леся Українка / Марія Кармазіна. – К. : Видавничий дім «Альтернатива», 2003. – 416 с. ; [іл].
4. Кирилук С. Внутрішній світ особистості в прозі Лесі Українки / Світлана Кирилук // Література. Фольклор. Проблеми поетики : Зб. наукових праць. – К., 2005. – Вип. 22. Ч.2. – С.124-140.
5. Крупка М. Емансипаційні тенденції в українській жіночій прозі кінця XIX – початку XX століть: автореф. дис.... канд. філол. наук / Мирослава Крупка. – К., 2004. – 20 с.
6. Лепкий Б. С. Вибране / [передм. М. Ільницького] / Богдан Лепкий. – Львів : Світ, 1990. – 181 с.
7. Поліщук Я. О. Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія. – вид. друге, доп. і перероб. / Ярослав Поліщук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
8. Ткачук М. П. Наративні моделі українського письменства / Микола Ткачук. – Тернопіль : ТНПУ, Медобори, 2007. – 464 с.
9. Третяченко Т. Художня проза Лесі Українки / Т. Г. Третяченко. – К. : Наукова думка, 1983. – 288 с.
10. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – Т.7. Прозові твори. Перекладна проза. – 567 с.
11. Фройд З. Поет і фантазування / Зигмунд Фройд // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки / [за ред. М. Зубрицької. 2-ге видання, доповнене]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 109-111.

Александр КОРДОНЕЦ
ОСМЫСЛЕНИЕ КОНЦЕПТА СЧАСТЬЯ В МИНИАТЮРАХ
«ЦВЕТ СЧАСТЬЯ» БОГДАНА ЛЕПКОГО И «СЧАСТЬЕ» ЛЕСИ УКРАИНКИ

Аннотация. В статье предпринята попытка исследовать своеобразие концепта счастья в миниатюрах Б. Лепкого «Цвет счастья» и «Счастье» Леси Украинки, выявить типологически сходные черты в произведениях двух писателей.

Ключевые слова: счастье, малая проза, миниатюра, философская проблематика, модернизм, Богдан Лепкий, Леся Украинка.

Oleksander KORDONETS
UNDERSTANDING THE CONCEPT OF HAPPINESS IN MINIATURES
“BLOSSOM OF HAPPINESS” BY BOHDAN LEPKY AND “HAPPINESS” BY LESYA UKRAINKA

Annotation: The article aims to investigate the peculiarity of understanding the concept of happiness in miniatures “Blossom of happiness” by Bohdan Lepky and “Happiness” by Lesya Ukrainka, to identify typologically similar features in the works by the two artists.

Key words: happiness, small prose, miniatures, philosophical problems, modernism, Bohdan Lepky, Lesya Ukrainka.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2015 р.

Кордонець Олександр Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури філологічного факультету ДВНЗ «УжНУ».